

ՀՈԳԵՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՇԵՐԳՈՒՄ

Պրոֆ. Ի. Գ. Օրբանյանի

(Շարունակութիւն).

Այդ նկատողութիւններով բաւականաւաւով, մենք միայն կը կրկնենք, որ ժամանակն ու տարածութիւնը ֆիզիքական աշխարհի և գիտակցութեան ամենաբնորոշ նշաններ են, իսկ այն վիճը, որը բաժանում է այդ երկու հասկացողութիւններն ու մտապատկերներն իրարից, միեւնոյն ժամանակ ծառայում է որպէս անանցանելի սահման, որով բաժանուած են իրարից բնական և գիտակցական աշխարհները:

Սակայն մենք գիտենք, որ արտաքին աշխարհի մասին մեր ունեցած ապաւորութիւնների մէջ՝ բացի տարածութիւնից՝ մասնակցում է և ժամանակի գաղափարը: Երբ մենք տեսնում ենք մեր առաջ կատարուող շարժումը, կամ երբ ինքներս շարժում ենք առաջ բերում, ժամանակի գաղափարը միշտ՝ ինչպէս մեր ապաւորութիւնների, այնպէս էլ այդ շարժման մասին արած դատողութիւնների ժամանակ, մեր մտքից անբաժան է: Մեքենական գիտութեան մէջ (մեխանիկա), որն ուսումնասիրում է շարժումը տարածութեան մէջ, ոչ մի քայլ անել չի կարելի առանց արագութեան գաղափարի, այսինքն այն ժամանակամիջոցի, որի ընթացքում կատարւում է շարժման մի միութիւնը — անցնում են տարածութեան մի միութիւնը:

Երբ մենք մտածում ենք մեզ չըջապատող բնութեան մէջ կատարուող դէպքերի, տարուայ եղանակների, պտուղների և բանջարների աճման, պատմական անցքերի, մեր սեփական կեանքի մէջ կատարուող փոփոխութիւնների մասին, մենք ոչ մի վայրկեան չենք կարող առանց ժամանակի ղեկավարուել, որը մեզ և մեր գիտակցութեան համար բնական նոյնքան անհրաժեշտ ֆակտոր է, ինչպէս և տարածութիւնը:

Որպէս զի այս խնդիրն աւելի պարզ լինի մեզ համար, պէտք է ի նկատի ունենալ, որ այն բոլոր մտքերը, որ մենք ունինք մեզ շրջապատող բնութեան մասին, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մեր տպաւորութիւններից և զգացմունքներից՝ այսինքն մեր գիտակցութեան տարրերից հանած եզրակացութիւններ:

Բնութեան մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնների միակ աղբիւրը այն զգացողութիւններն են, որոնք առաջ են գալիս մեր զգայարանների մէջ արտաքին առարկաների շնորհիւ: Ինչպէս ծայրահեղ իդէալիստներն են ասում, այդ ի հարկէ չի նշանակում, որ մենք իրեն՝ բնութեան մասին ոչինչ չը գիտենք, որ մենք գիտենք մի միայն մեր գիտակցութեան դրութիւնը: Այդպիսի հայեացքը միակողմանի է: Մեր զգայութիւնները ծառայում են որպէս նիւթ, որոնցից մենք եզրակացութիւններ ենք հանում արտաքին բնութեան յատկութիւնների մասին: Եւ եթէ բնութեան մասին մեր դատողութիւններն իրենց մէջ չեն կարող բովանդակել ոչ մի բան, որի ծագումը մեր տպաւորութիւններից չը լինի, այդ դեռ չի նշանակում, որ բնութեան մասին մեր ծանօթութիւնն ու հասկացողութիւնը հասարակ արտացոլացում է այն բանի, ինչ որ բովանդակում է գիտակցութեան մէջ: Եւ թէպէտ «արտացոլացումն» բառը արդէն գործածական է դարձել և քաղաքացիականութիւն գտել, սակայն աւելի ուղիղ կլինէր եթէ այդ երևոյթը մենք մեր զգացմունքների բեկումն անուանէինք: Յամենայն դէպս կասկած չկայ, որ արտաքին բնութեան մասին մեր տպաւորութիւնները մշակելիս՝ մեր զգացմունքների յատկութիւնները շատ նշանաւոր դեր են կատարում:

Ահա թէ ինչու մեզ չը պէտք է զարմացնի այն հանգամանքը, որ բնութեան մասին մեր ունեցած հասկացողութեան մէջ մտնում են գիտակցութեան տարրեր և այդ տարրերի մէջ յայտնի տեղ է բռնում ժամանակը, որը մենք փոխադրում ենք արտաքին աշխարհ և այնքան սերկապակցում բնութիւն պատկերացնելիս, որ մենք նոյն

իսկ մոռանում ենք այդ ժախճորի անձնական (սուրբկ-
սիւ) ծագումը, և նրա մէջ սովորում ենք տեսնել ֆիզի-
քական աշխարհի անխզելի յատկութիւններից մինչև Գի-
տակցութեան յատկութիւնների այդ կերպ արտաքին
աշխարհ փոխադրելը՝ ներկայ դէպքում կազմում է աւելի
բարդ գործողութեան մի միայն մի արտայայտութիւն, որի
շնորհիւ մենք գիտակցութեան անգիտակցական բովան-
դակութիւնը փոխադրում ենք արտաքին աշխարհի մասին
մեր ունեցած տպաւորութիւնների վրայ:

Մի փոքր կանգ առնենք փոխարկութեան այս գոր-
ծողութեան վրայ, մանուկների և անասունների գիտակ-
ցութեան երևոյթիւների զանազան շրջաններում կատարած
ուսումնասիրութիւնը մեզ հասցնում է այն եզրակացու-
թեան, որ գոյութիւն ունի գիտակցութեան աստիճանների
մի ամբողջ ժայռ՝ գիտակցութեան սկզբնական նշոյլներից
մինչև նրա բարձր արտայայտութիւնը չափահաս և նոր-
մալ մարդու մէջ: Ստոր աստիճանի վրայ՝ մանուկների
մօտ, մենք գիտակցութիւնը գտնում ենք այն շրջանում,
երբ նա չի ջոկում «ես»ի և ոչ «ես»ի տարբերութիւնը,
երբ դեռ չի կարող տարբերել իւր անձնական գիտակցու-
թիւնը այն բանից, ինչ որ արտաքին աշխարհներին է վերա-
բերում, երբ որ նորածին մանկան աչքի առաջ անցնում
է շարժուն առարկան, նա տեսնում է առարկան, այսինքն
նրա գիտակցութեան մէջ ստացւում է պատկեր, բայց
նա դեռ որոշ ուղղութիւն չի ստացել, դեռ մի տեղ չի
տեղաւորւում: Այդ ժամանակ դեռ սեփական «ես»ի մա-
սին հասկացողութիւն չկայ:

Գիտակցութեան ստորաբաժանումն սեփական «ես»ի
և «արտաքոյ ես»ի դեռ հաստատուած չէ: Մանուկներին
դիտելիս մի միայն չորրորդ տարում խիստ կերպով զատ-
ւում՝ բաժանւում է գիտակցութեան մէջ անձնական—
անհատականը՝ առարկայականից և արտաքինից: Այն, ինչ
որ մարդուս կեանքում կատարւում է չորս տարուայ ըն-
թացքում, անասունների աստիճանական զարգացման մէջ
գրաւում է բազմաթիւ դարերէ: Նոյն իսկ գիտակցութեան

վերլուծութիւնը երկու առանձնացած մասերի՝ — անձնականի և առարկայականի, «ես»ի և «արտաքոյ եսի», ակներբե է, որ գիտակցութեան զտման մի երկարատև և բարդ (սլոցէսի) գործողութեան վերջին աստիճանն է։ Ուրան աճում է փորձառութիւնը, այնքան էլ գիտակցութեան իւրաքանչիւր գործողութեան մէջ՝ լինի նա տպաւորութիւն, զգացողութիւն կամ շարժուելու ձգտումն, աւելի և աւելի որոշակի են առաջ գալիս այն նշանները, որոնցով անձնականը տարբերում է առարկայականից։ Ամենամեծ չափով զտւում են և կարգաւորւում այն զգայութիւնների և տպաւորութիւնների շրջանները, այսինքն գիտակցութեան այն դրութիւնները, որոնք միշտ կապուած են արտաքին ընթացքի մեզ վերայ ունեցած ազդեցութեան հետ։ Ահա այստեղ է երևան գալիս հոգեկան այն հիմնական անըմբռնելի ընդունակութիւնը, որտեղից և ծագում է արտաքին աշխարհի մասին հասկացողութիւնը։ Կրկնում ենք՝ — որոշ զգացողութիւնները կամ տպաւորութիւնները արտաքին աշխարհի մասին հասկացողութիւն են դառնում միայն այն վայրկենից, երբ նրանք հեռացւում և նկատւում են մեր «ես»ից հեռու՝ որոշ տարածութեան վրայ։

Մինչ այդ վայրկեան, քանի որ նրանց նկատում ենք մեր գիտակցութեան հետ ձուլւած և մեզանից չենք հեռացնում, նրանք դեռ արտաքին աշխարհի մասին հասկացողութիւններ չեն։

Դժուար է յուսալ, որ մենք մօտ տպագայում կրկնորդանանք թափանցել փոխադրութեան այդ խորհրդաւոր գործողութեան կուլիսների ետեւը, որի գործարանը գիտակցութիւնից դուրս՝ ինչ որ տեղ է գտնւում, թէ և նրա գործունէութեան արդիւնքներն արտայայտւում են գիտակցութեան մէջ։ Մենք առ այժմս պէտք է բաւականանանք նրանով, ինչ որ ունինք գիտակցութեան աստիճանական զարգացման գիտողութեան շնորհիւ՝ այն է տպացոյցներով, որ այդպիսի գործողութիւններ կատարւում են։

Գիտենալով այդ գործողութեան գոյութիւնը, մենք

չենք զարմանալ, երբ բնութեան մասին մեր ունեցած մտապատկերներն մէջ նկատենք գիտակցութեան յատկութիւններից մինի՝ ժամանակի ֆակտորի ներկայութիւնը:

Սակայն ժամանակի մտապատկերի արտաքին աշխարհի երևոյթների մէջ փոխադրելը պահպանում է դարձեալ մի յատուկ աղբիւրի՝ արտաքին առարկաների շարժման երևոյթով:

Երբ որ և է առարկան՝ դիցուք երկնքի լուսատուն, շարժում է տարածութեան մէջ, ստանում ենք յաջորդական տպաւորութիւնների մի ամբողջ շարք, տպաւորութիւնների, որոնք շարում են մեր գիտակցութեան մէջ և շարժում ըստ ժամանակի: Երկնային լուսատուների՝ մանաւանդ արեւի կանոնաւոր շարժումը՝ մարդուս մտաւոր զարգացման հէնց առաջին աստիճաններին՝ սերտ կապ է հաստատել արտաքին տարածութեան մէջ կատարուող շարժման և մեր տպաւորութիւնների ներքին ընթացքի մէջ ժամանակի (կերպարանքով) ձևով: Նոյն իսկ այն համոզմունքը գոյացաւ, որ արտաքին տարածութիւնը և համապատասխան ժամանակի միութիւնը կարելի է իրարով չափել: Ժամանակն ու տարածութիւնը կարծէք համապատասխան մեծութիւններ են դառնում, որոնք ընդունակ են իրար փոխարինելու. ժամանակի և տարածութեան չափը դառնում է փոխադարձ՝ նման մեծութիւն: Փոքր առ փոքր մոռացւում է այն հանգամանքը, որ հէնց արտաքին շարժման մէջ ոչ մի ժամանակ գոյութիւն չունի, որ ժամանակը արտաքին բնութեան մէջ կատարուող փոփոխութեան համապատասխան ներքին իրողութիւն է:

Միանգամայն աննկատելի կերպով է կատարւում գիտակցութեան և արտաքին ֆիզիքական երևոյթի ձուլման գործողութիւնը և ժամանակը փոխադրութեան օրէնքով տարւում է արտաքին աշխարհ և դառնում տարածութեան զուգընթաց:

Նրա փոխարէն գիտակցութեան շրջանում (սֆերայում) ժամանակն իշխում է մշտապէս տնրաժան, որովհետեւ հոգեբանական երևոյթների մէջ տարածութիւն

փոխադրելը նոյն իսկ երևակայել չի կարելի:

Մի հայեացք ձգելով մտաւոր և ֆիզիքական աշխարհների տարբերութեան մասին բոլոր ասածների վրայ, մենք համոզոււմ ենք, որ առաջին հայեացքից մեզ բազմաթիւ երեցող տարբերութիւնները ունին մի ծագումն՝ մի հիմք, գիտակցութեան մի հիմնական յատկութիւն՝ անձնականութիւնը: Այդ անձնականութիւնը ամենալրիւ և շօշափելի կերպով արտայայտուում է գիտակցութեան այն անհատի մէջ բացարձակ փակուած լինելում, որի մէջ նա ծնուում է ու արտայայտուում: Այդ կատարեալ կղզիացումն է, որ կազմում է գիտակցութեան անհատականութեան հիմքը: Գիտակցութիւնս գոյութիւն ունի մի միայն ինձ համար և ուրիշ ոչ ոքի: Ինչքան էլ բուռն կերպով ցանկանանք մեր գիտակցութիւնը հաղորդել ուրիշ մարդկանց, ինչքան էլ մեծ ճիգ դործ դնենք այդ բանի վրայ, մենք չենք կարող մեր ներքին աշխարհը բանալ նոյն իսկ մեզ ամենամօտ անձանց: Մենք այդ դժուարութիւնը մի որոշ աստիճան վերացնում ենք՝ աշխատելով արտայայտութեան բազմաոտեսակ միջոցների՝ շարժումների, բառերի, վարմունքի և այլն, շնորհիւ դուրս կոչել ուրիշների գիտակցութեան մէջ գէթ գուշակութիւն այն բանի, ինչ որ կատարւում է մեր հոգու մէջ: Մենք փորձում ենք մեր գիտակցութեան համապատասխան տրամադրութիւն դուրս կոչել նաև ուրիշ մարդկանց հոգու մէջ: Մեր բոլոր դատողութիւնները գիտակցութեան և առհասարակ այլ մարդկանց հոգեկան կեանքի մասին մի միայն գուշակողական, ենթադրական և միջակ բնաւորութիւն ունեն, որովհետև գիտակցութեան աշխարհը վերջիվերջոյ մնում է փակ, անթափանցելի մի թագաւորութիւն, որը մատչելի է մի միայն մի անձի՝ այդ աշխարհի սեփականատիրոջ համար:

Գիտակցութեան անհրաժեշտութիւնը ահագին հետեւանքներ ունի մարդկային կեանքի ամբողջ կազմակերպութեան համար և կազմում է ամենադժուար յաղթանակելի արդեւքներից մինը մարդկային գիտակցութեան

Ներքին աշխարհն ուսումնասիրելու շաւղի վրայ:

Կարիք չկայ պնդելու այն մեծ նշանակութիւնը, որ ունի խմբակցական աշխատանքն ու ընդհանրապէս խմբակցական կեանքը մարդկութեան զարգացման համար և թէ այդ խմբակցականութեան գործում՝ ռալիսի մեծ արդեւք էր հանդիսանում՝ մարդկութեան զարգացման ստոր աստիճաններին անհատական գիտակցութիւնն ուրիշներին յայտնելու, հաղորդելու անհնարինութիւնը:

Մարդկութեան ամբողջ պատմութիւնը՝ նրա վայրենութիւնից սկսած մինչև մեր օրերը՝ կարող է քննուել որպէս մարդկանց մտքերի, զգացմունքների և ցանկութիւնների փոխանակութեան միջոցների աստիճանական զարգացման և կատարելագործութեան պատմութիւն: Լեզուն, թէ գիրը, թէ գեղարուեստն ու երգեցողութիւնը, թէ պարերն ու միմիկան և այլն՝ մարդու համար իւր մերձաւորի հոգեկան աշխարհի մէջ թափանցելու միջոցներ են: Այդ մերձեցման և թափանցելու գործողութիւնը դեռ ց'այսօր աւարտուած չէ. դրան պարզ ապացոյց են նորագոյն գիւտերը՝ հեռագիրը, հեռախօսը և ձայնագիրը (ֆոնոգրաֆը):

ՓԼՈՒԽ IV.

Հոգեկան երեւոյթների ուսումնասիրութիւնը.

Այժմս դառնանք խնդրի միւս կողմին, տեսնենք թէ գիտակցութեան փակ դրութիւնը որալիսի դեր է կատարում որպէս խոչնդոտ գիտակցութեան երեւոյթներն հասկանալու, նրանց գիտնականօրէն ուսումնասիրելու և վերլուծելու համար:

Երբ մենք ծանօթանում ենք արտաքին որ և է առարկայի հետ, մենք այդ կարող ենք անել այլ անձանց հետ խմբակցաբար: Հաղարաւոր մարդիկ կարող են միաժամանակ իւրացնել, տեսնել արևի խաւարումը, սքանչանալ

ծիաժանով, ուշադրել փոթորկի, լսել որոտը և այլն: Եւ թէեւ մենք ուղիղ ապացոյցներ չունենք, որ բոլոր դիտողները միեւնոյն բանն են զգում, բայց նրանք հնարաւորութիւն ունին ստուգելու իրենց տպաւորութեան և առաջներում ստացած նման տպաւորութեանց նոյնութիւնը: Հէնց միաժամանակ դիտելու հնարաւորութիւնը և խմբակցաբար ստացած տպաւորութիւնը զգալի կերպով նպաստում է մարդկանց աւելի առարկայօրէն հասկանալու բնութիւնը: Բացի դրանից միեւնոյն երեւոյթն երբեմն հետեւողաբար դիտում են զանազան անձինք, երբ որոշ երեւոյթը հէնց որ անյայտանում է մէկի դիտողութեան շրջանակից, իսկոյն ընկնում է միւսի դիտողութեան շրջանը: Այդպէս ահա, անտառում ցրուած որսորդները իրար ետեւից տեսնում են մօտով վազող գազանին: Այստեղ էլ շնորհիւ խմբակցական՝ թէեւ ոչ միաժամանակ կատարուած դիտողութեան, կողմնակի կերպով կազմում է խմբակցական դիտողութիւն, այսինքն առաւել առարկայական, քան մի անձի դիտողութիւնը:

Բնութիւնը խմբակցաբար դիտելու հնարաւորութիւնը իւր կողմից ծառայում է որպէս աղբիւր, որից մարդիկ քաղում են համոզմունք բնութեան երեւոյթների իրականութեան, նրանց մշտականութեան, նրանց առարկայականութեան և իւրաքանչիւր մարդու գիտակցութիւնից անկախ լինելու մասին առանձնապէս:

Միեւնոյն ժամանակ նոյն առարկան զանազան անձինքների կողմից միաժամանակ կամ հետեւողաբար դիտելու հնարաւորութիւնը տարբեր պայմաններում ընդարձակում է հէնց դիտողութեան գործողութիւնը, դարձնում նրան բազմակողմանի և աւելի լրիւ, և դիտողների մտքերի կողմնակի փոխանակութեան շնորհիւ ստեղծում է միջոց մեզ շրջապատող աշխարհի երեւոյթներն աւելի լրիւ կերպով հասկանալու, քան թէ սուբեկտիւ՝ անհատական կերպով:

Դիտելու այդ բոլոր բարեյաջող հանգամանքները միանգամայն բացակայում են ինքնադիտողութեան ժամանակ, մինչդեռ ֆիզիքական բնութեան իւրաքանչիւր երե-

ւոյթը մատչելի է բոլոր մարդկանց և այն բարձր անասուններին, որոնք մարդու նման զգայարաններ ունին, գիտակցութեան երևոյթները կազմում են նրանց տիրոջ անկապտելի սեփականութիւն։ Նոյն իսկ սեփական գիտակցութեան այն կողմնակի արտայայտութիւնը, որ մենք կատարում ենք շարժման, արտայայտութեան, խօսքի և այլ միջոցներով, որոնցով մարդս որոշ չափով թէև մասնակից է անում՝ այլ մարդկանց իւր գիտակցութեան, գտնւում է նրա անձնական իշխանութեան ներքոյ։ Բաւական է որ մարդս ցանկանայ բանալ իւր գիտակցութիւնը, կամ ծածկել ուրիշներից իւր տպաւորութիւնները, մտքերը, զգացմունքներն ու ցանկութիւնները և նա այդ անելու համար ահագին իշխանութիւն ունի իւր ձեռին։ Նա իւր մերձաւորներից կարող է ծածկել ոչ թէ միայն իւր գիտակցութիւնը, այլ գիտէ մոլորեցնել նրանց՝ տալով միանգամայն կեղծ ցուցումներ այն բանի մասին, ինչ որ կատարւում է իւր հոգու մէջ։

Այդ կողմից հոգեկան աշխարհը արտայայտւում է մի յատկութիւն, որը ֆիզիքական աշխարհին ծանօթ չէ։ Կեղծիքը բոլորովին ծանօթ չէ ֆիզիքական աշխարհին. օգը չի կարող ջերմութեան բարձր աստիճան ցոյց տալ, երբ դուրսը սառնամանիք է, եղանակացոյցը (բարօմետրը) չի կարող լաւ եղանակ ցոյց տալ, երբ դուրսը անձրև է գալիս և այլն։

Կեղծիքի տխուր երևոյթը յատուկ է միայն հոգեկան աշխարհին և աճում է գիտակցութիւնն արտայայտելու միջոցների զարգացման և մարդուս իւր եղբայրակիցների հետ շփուելուն զուգընթաց։ Մարդս ամենաընդարձակ չափով միշտ տէր է մնում այն գործիքի, որը ծառայում է նրան իւր հոգեկան աշխարհում կատարուածները շրջապատողներին հաղորդելու։

Բացի դրանից մարդս ինչքան էլ լարելու լինի իւր ոյժերը հաղորդակից անելու շրջապատողներին իւր գիտակցութեան հետ, նրան շատ հազիւ է յաջողւում անել այդ շատերի համար։ Մեծաւ մասամբ նա հաղորդակցում

է մէկ կամ մի քանի անձանց հետ, յայնպէս որ նոյն իսկ միջակ և զուտ պայմանական կերպով մարդկանց՝ ուրիշի գիտակցութեան մէջ թափանցելը մասսայաբար (խմբովին) անկարելի է, մինչդեռ մեզ չըջատառող ֆիզիքական աշխարհի միաժամանակ դիտումն մասսայի համար միշտ հնարաւոր է։ Այդ պատճառով էլ գիտակցութեան արտաքին արտայայտութիւնների համեմատութեան համար մեծ նիւթ չկայ, մինչդեռ մասսայական դիտողութիւնների այդպիսի համեմատութիւնն է կազմում արտաքին աշխարհի մասին մեր դատողութեանց հիմքը։

Այստեղ պէտք է մատնացոյց լինել բնութեան մասին մեր ունեցած հասկացողութիւնների բնաւորութեան վերաբերութեամբ բաւական տարածուած մի մոլորութեան վրայ։ Մեր զգացմունքների, տպաւորութիւնների, մտապատկերների մասին սովորաբար խօսում են այն մտքով, կարծէք այդ հոգեկան գործողութիւնները մեր անձնական բացառիկ սեփականութիւն և մեր անհատական գիտակցութեան ճիգերի և աշխատանքի արդիւնք լինին։ Բայց դրանում շատ լուրջ մոլորութիւն է ծածկուած։ Մեր անձնական փորձն ու մեր անձնական գիտակցութիւնը մեզ տալիս են մի միայն հում նիւթ, ճիշտ է, այդ հում նիւթի սկզբնական վերամշակութիւնը մեր անձնական հոգեկան անգիտակցական աշխատանքի արդիւնք է, բայց պարզ հասկացողութեան վերջնական մշակութիւնը մենք կատարում ենք այլ մարդկանց գիտակցութեան օժանդակութեամբ։ Նոյն իսկ հոգեբանական ամենատարրական գործողութիւնը երկու միանման զգացողութիւնների և տպաւորութիւնների հաստատութիւնը՝ օրինակ երկու տերեւի գոյների նոյնութիւնը մեր անձնական մտքի արդիւնք չէ, ինչպէս որ թւում է մեզ։

Նոյն իսկ հոգեբանական այդ պարզ գործողութեան ժամանակ մենք հիմք ենք ընդունում այլոց կօնարդի ենթարկող փորձերը, որով նրանք էլ ընդունում են այդ նոյնութիւնը։ Կօնարդի այդ գործողութեան որպէս պարզ ապացոյց կարող է ծառայել դաւտօնական կոչուած երևոյթը,

երբ անհատը զուրկ է գիտակցութեան մէջ որոշ տպաւորութիւններ ըմբռնելուց, օրինակ չի տեսնում կանաչ գոյնը, կամ աւելի ուղիղն ասած երկու գոյնն էլ միատեսակ է տեսնում:

Այդ անձինք, չընայած իրենց գիտակցութեան այդպիսի թերութեան, այնու ամենայնիւ առարկայօրէն տարբերում են բոլոր գոյները, կամ ճանաչում չըջապատող առարկաների մէջ, այդպիսի անձանց մէջ կան նոյն իսկ նկարիչներ, որոնք կանոնաւոր կերպով կազմում են այն ներկերի խառնուրդը, որը իրենք անձնականապէս իրարից լաւ չեն որոշում:

Ի՞նչպէս է այդ ձեռք բերում: Ակներև է որ դալտոնականութեամբ հիւանդ անձանց անհատական պակասութիւնը լրացւում է այլ մարդկանց ցուցումներով: Այն տպաւորութիւնների տարբերութեան պարզ նշանների բացակայութեան միջոցին, որոնք ստացւում են երկու տարբեր գոյներից, լրացւում է կօնտրոլի ենթարկող հոգեկան աշխատանքով՝ լոգիքական անգիտակցական գործողութեամբ, որն այդ տեսակ անձանց գիտակցութեան մէջ ինչ որ նոր նշաններ և գծեր է ստեղծում նրան անըմբռնելի այդ գոյների համար: Դալտոնիստներն ասում են, ես չեմ տեսնում որ տերևների այս գոյնը առանձին բան լինի—այն, ինչ որ ուրիշները կանաչ են կոչում, բայց ես գիտեմ, որ նա այդպիսի է, և ես՝ թէև չըգիտեմ ինչու, բայց ամեն տեղ, ուր միայն սպասում եմ, որ նրանք կան, իսկոյն ճանաչում եմ: Պէտք է խոստովանել, որ ցայսօր դեռ շատ քիչ է ուսումնասիրուած, թէ գիտակցութիւնն իւր զարգացմամբ ինչ չափով է պարտական ուրիշ մարդկանց այդպիսի կրթիչ ազդեցութեան: Այդ դեռ ապագայի խնդիր է—բաժանել գիտակցութիւնը սկզբնական, անհատական տարրերի և երկրորդական՝ օժանդակ ֆակտորի (գործօնի), որի շնորհիւ ստացւում է իսկական գիտակցութիւն, այսինքն գիտութիւն, որը սեփականութիւն է ոչ թէ մի անհատի հոգու, այլ շատերի խմբակցական հոգիների:

Անհատական գիտակցութեան շրջանակից դուրս չը գալով, մարդս այդ գիտակցութեան մի քանի յատկութեանց մէջ հանդիպում է լուրջ դժուարութիւնների այն երևոյթներն ուսումնասիրելիս, որոնցից բաղկացած է մեր ներքին աշխարհը։ Վերև մենք ցոյց տուինք գիտակցութեան բոլոր երևոյթների երկու առանձնայատկութիւնը՝ նրանց անկայուն՝ թռուցիկ լինելը և մեր անընդունակութիւնը նրանցից միաժամանակեայ ամբողջութիւն ձուլելու, այսինքն գիտակցութեան շրջանակի սահմանափակութիւնը կամ այսպէս կոչուած — գիտակցութեան միութիւնը։

Դժուար է ասել, թէ այդ երկու յատկութիւններից որն է աւելի խանգարում մեր ինքնիշխանութիւնը և ահագին խոչընդոտ հանդիսանում մեր ինքնագիտակցութեան և ինքնաճանաչութեան։ Ամենից աւելի ակներև է գիտակցութեան անկայունութեան դերը, մեր անընդունակութիւնը պայծառ յայտնագործելու գիտակցութեան որ և է դրութիւնը, որպէս զի մենք գիտակցութեան որ և է արդիւնքի (պաշարի) մասին կարողանանք պարզ հաշիւ տալ, մենք պէտք է ընդունակ լինենք պայծառ վերարտադրելու մտապատկերն ըստ ժամանակի — տևողական դարձնել ինքնագիտողութեան գործողութիւնը։ Մենք արտաքին առարկաների վերաբերութեամբ այդ ընդունակութեամբ օժտուած ենք շատ ուժեղ կերպով։ Յանկանալով ծանօթանալ ֆիզիքական որ և է երևոյթի կամ առարկայի յատկութիւնների հետ, մենք ըստ ցանկութեան կարող ենք երկար դիտել այդ երևոյթը, եթէ նա ինքը երկար է շարունակուում։ Մենք կարող ենք կրկին դառնալ նրան և կրկնել մեր ընդհատուած գիտողութիւնը, ոչ մի նման բան չենք կարող անել մեր գիտակցութեան դրութեանց վերաբերութեամբ։

Սակայն մենք կողմնակի հնարաւորութիւն ունինք փոքր ինչ տևողականացնելու այդ պայծառ յայտնագործութիւնը (ֆիկսացիան) նախ դիտողութեան ժամանակամիջոցն երկարացնելով, այսինքն արտաքին առարկաների ցուցադրութեամբ և երկրորդ՝ մենք դիմում ենք

այդ երևոյթների կամայական կրկնութեանը թէև, ինչպէս վերը յիշեցինք, ներքին պատկերի ներքին վերարտադրութիւնը շատ էլ չի համապատասխանում առարկայի կամ պատճառի արտաքին ցուցադրութեան, այնուամենայնիւ մենք այդ միջոցով որոշ կայունութիւն ենք ձեռք բերում գիտակցութեան թռուցիկ և անկայուն լինելու գէմը։ Գուցէ այդ պատճառով հոգեբանական երևոյթների այդ դասակարգը՝ զգացողութիւնների, առարկաների պատկերների՝ միւսների համեմատութեամբ հասել են ամենամեծ զարգացման և մենք աւելի բարձր ընդունակութիւն և ոյժ ունենք տպաւորութիւնների (մտապատկերների) և զգացողութիւնների վերաբերութեամբ։

Իսկ որտեղ մենք զուրկ ենք այդ թոյլ օժանդակութիւնից, շատ անբարեյաջող պայմաններումն ենք լինում մեր հոգեկան դրութեան յատկութիւնները որոշելու խնդրում, որից և առաջ են գալիս սխալներ, ցնորքներ, մեր շատ մտապատկերների ծայրահեղ թերութիւնն ու աղօտութիւնը և նրանց յլրայ հիմնած դատողութեան կեղծիքը։

Ինքնադիտողութեան ոչ պակաս լուրջ արգելք է հանդիսանում գիտակցութեան ծաւալի սահմանափակութիւնը՝ նրա «միութիւնը»։

Դիտելով առարկաներն ու երևոյթները մեզ շրջապատող աշխարհում, մենք հնարաւորութիւն ունինք միաժամանակ, կամ համարեա միաժամանակ ընդգրկելու ինչպէս նման, այնպէս էլ տարբեր երևոյթներ։ Դասաւորելով և համեմատելով նրանց՝ իրար հետ, մենք զգալի չափով հեշտացնում ենք այդ երևոյթների ուսումնասիրութիւնը, համեմատութեան շնորհիւ յայտնի են դառնում տարբերութեան և նմանութեան ընդհանուր գծերը։

Հնարաւորութիւն ունենալով միաժամանակ կամ արագ յաջորդականութեամբ դիտելու նման երևոյթները, մենք կարողութիւն ենք ձեռք բերում ըմբռնելու նրանց այն ընդհանուր գծերը, որոնք յատուկ են և բոլորի համար ընդհանուր։ Այդպէս չէ գիտակցութեան աշխարհում։

Այստեղ գիտակցութեան ծաւալի սահմանափակութեան պատճառով հնարաւորութիւն չկայ համադրելու կամ իրար հետ համեմատելու հոգեբանական մի քանի զգացողութիւններն ու մտապատկերները:

Այդ դժուարութիւնը մեծանում է այն հանգամանքի շնորհիւ, որ հէնց մեր գիտակցութեան կեդրոնացումը իւր բովանդակութեան վրայ՝ աւելի է սահմանափակում նրան, և բաւական է, որ մենք հետաքրուինք մեր գիտակցութեան մէջ եղած որ և է մտապատկերով կամ զգացողութեամբ և նրա վրայ կեդրոնացնենք մեր ուշադրութիւնը, իսկոյն մեր գիտակցութեան մէջ այդ վայրկեանին եղած մնացած բոլոր տպաւորութիւններն ու մտապատկերները միանգամայն անյայտանում են այնտեղից:

Դեռ այդ քիչ է. հէնց որ մենք մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնենք այդ տպաւորութեան որ և է յատկութեան վրայ՝ օրինակ լսած ձայնի փափկութեան կամ նրա բարձրութեան աստիճանի վրայ, իսկոյն շնորհիւ այդ կեդրոնացման՝ այդ տպաւորութեան միւս բոլոր յատկութիւնները մեր գիտակցութիւնից իսկոյն անյայտանում են: Այսպիսով ինքնադիտողութեան հիմնական պայմանը՝ կեդրոնացած ներքին ուշադրութիւնը [թոյլ չի տալիս ուղիղ և անմիջական համեմատութիւն անել և համադրաբար դատել գիտակցութեան երևոյթները:

(Շարունակելի)

